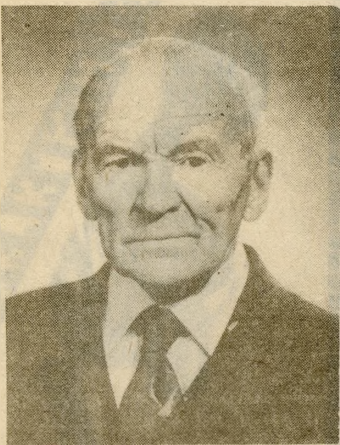

□ Villem Alttoa

Kui iseloomustada Villem Alttoa asendit nõukogudeaegses Tartu ülikooli humaniora's ja eesti filoloogilises kultuuris tervikuna, nimetaksin selle atribuutidena kõigepealt kolme: prominentus, erodus, avarus. Igauks neist võiks saada arvukalt täiendavaid, Villem Alttoa isiksust täpsustavald varjundeid — nii nagu keegi teda noil 30 aastal, 1945—1975, nägi ja tundis. Kuid Alttoa põhikvaliteet peaks sellega olema öeldud: ta oli prominentne, ere ja avar nagu vaid vähesed õppejõud ülikooli seinte vahel tol tegelikult kurval pimedapoolsel ajajärgul.

Tunnistades nende atribuutide kõigutamatust, tahaksin Villem Alttoa isiksusse ja loomingu siseneda veel ühe mõõtmega, nimelt paradokslikkuse kaudu. Paradoks on selles, et Villem Alttoa, olles 1947—1954 Lääne-Euroopa kirjanduse ja 1955—1972 Lääne-Euroopa kirjanduse ja klassikalise filoloogia kateedri juhataja, ei kaitsnud oma doktori-väitekirja 1960. aastal mitte väliskirjandusest — kuigi see tundunuks loogiline —, vaid hoopis eesti kirjandusest, täpselt August Kitzbergi loomingu. Ka tema kaalukamad uurimustööd nimetatud perioodil kuuluvad eeskätt eesti kirjanduse valdkonda: lühimoonograafiad Kitzbergist ja Vildest, vastavalt 1960 ja 1963, «Eesti kriitika 19. sajandil», 1977. Paradoks näib seda ilmselt, et Villem Alttoa sõjaeelne magistri-väitekirj — «Goethe eesti kirjanduses» (1931) — paistis viitavat tema arengule kui mitte just spetsiifiliselt saksa kirjanduse, siis igal juhul väliskirjandusliku retseptiooni radadel.

Nälik vastuolu laheneb Villem Alttoa puhul kahes plaanis — isikuvälises ja isikusises. On üldine tõde, et ühiskondliku surutise, vaimuelu represseerimise või jäiga dikteerimise tingimustes — kuid paraku iseloomustab see meie endi lähiminekuvikku — vallanduvad kultuuri iseregulatsiooni ja autodefinitsiooni mehhanismid. Kultuur paigutab ümber oma jõude, koonnab neid aladele, kus surutisest hoolimata tema elutegevus on võimalik. Iseäranis tundlik on sealjuures kirjandus kui kultuuri kõige ideoloogilisemaid valdkondi. Pole haruldus, kui seesugustes oludes kriitik, kes on võimeline näiteks oivaliselt käsitleda kaasaegset kirjandust, pöördub klassikalise, ideoloogiatele vähem alluva materjali poole; või kui mõni kirjanik algupärase loomingu asemel ühtäkki hakkab tegelema peaaesjalikult tõlkimisega. Tundub, et kultuuri enesekaitse mehhanism võttis tänuväärselt enda varju ka mingi osa Villem Alttoa loomingust. Sõjaeelne magistritöö oli täiel määral kinnitanud tema eeldusi väliskirjandusliku retseptiooni uurijana. Nõukogudeaegses kõrgkoolis aga hakkasid kirjanduse alal kehtima ranged ja dogmaatilised vulgaarsotsioloogia kaanonid. Eriti karmid olid

Moskvast tulnud juhtnöörid Lääne kirjandustesse puutuvat. Igasugune tõsisem uurimistegevus oli pikka aega sama hästi kui välistatud, vähe-malt tuli kõik see, mis kirjutati, rikkalikult võrtsitada primitiivsete dogmadega. Ka teadusliku kraadi kaitsmine väliskirjanduse alal ei olnud toona — ega ole tänapäevani — võimalik Eestis ega eesti keeles. Nii on mõistetav, miks Villem Alttoa piiras oma väliskirjandusliku uurimistegevuse peamiselt mitmesuguste üldtutvustuste ja kommentaaridega (näiteks saatesõnad Heine, Schilleri, Lessingu, Hugo, Martin du Gard'i, France'i, Rõlandi, H. Manni, Lagerlöfi jt. tõlgetele), analüütilis-moonograafiliselt pöördus aga nende kirjanike — Kitzberg, Vilde — loomingu poole, kelle meetod — realism või kriitili-

põrmugi konjunktuurne hobi või tellimus. Lõpuks oli Villem Alttoa stuudiumiaastail Tartu ülikoolis (1927—1929) õppinud peaaesjalikult siiski eesti keelt ja rahvaluulet, seejärgselt õpetajana ja kooliinspektorina töötades oli ta avaldanud ülevaatekäsitlused Ernst Petersonist, August Kitzbergist ja Eduard Vildest (1934—1935). Kui rääkida tema laialdasest organiseerivast rollist sõja-järgses väliskirjandusvallas, siis küllap tuli sellele tõhusat tuge varasemast kogemusest Haridusministeeriumi koolivalitsuse juhatajana (1937—1940) ja Hariduse Rahvakomisariaadi koolivalitsuse juhatajana (1940—1941). Mis puudutab aga kirjanduse üldist mõistmist nii «väljast» kui seestpoolt, siis oli ülikoolist kaasa saadud erialade hulgas Villem Alttoal ka kirjandustea-

duse tundja (või vastupidi), vaid avaldab end juba toona kui suveräänne isiksus, elava ja tabava sõna valdaja, kel on koht meie vaimses protsessis ja kohustus selles täiel häälele kaasa rääkida. Tsiteerin tema hinnangut Anton Jürgensteini «Fausti»-tõlke kohta (I osa, 1920):

«Selle tõlke juba esimese salmi analüüs näitab, et «Fausti» luuleline ilu Jürgensteini all on tublisti kannatanud. Goethe on liig mehine ja selge vaim, et ma teda sooviksin meie moodsa luule eksperimenterivas, naiselikult pehmes ja koketeerivas stiilis. Kuid ka Jürgensteini lüürika on liig vesine ja labane ning abstraktne, et seda tõlkida, milles Goethe on poeet!»

Meid on tuumuseini väsitatud-närvutatud kõige selle vaimse hiiglakoomaga, mis on

test raamatutest? (Eks see ju toonane alternatiiv olnudki.) Õpikutõlgete üks esimesi tähendusi — kõigi puuduste juures — oli teatavate, meil seni vähe tuntud kirjandusvalade nähtuste ja mõistete emakeelne väljendamine, nende esmasisendamine meie keelde ja kultuuri. (Pole siinkohal tarvidust pikemalt selgitada, et väliskirjanduse hiigelvälja ja selle eestlastest tundjate ülivähesuse juures oluks mõeldamatu algupärase eesti õpikute kirjutamine. Tegelikult hädalukorras püüti ülikooli rotaprintis üht-teist ka ise välja anda.) Mõõngem, suur hulk tõlgitud materjali on tänaseks aegunud (eriti XVII, XIX ja XX sajandi õpikud) — kuid mitte niivõrd sellepärast, et nad on algupäraselt kirjutatud vene keeles, vaid et neid on kirjutatud kesiste teadmistega ja vulgaarsotsioloogiale kõige enam allunud autorid. Sealsamas kõrval on Žirmunski õpik keskaja ja renessansi kirjandusest — Žirmunski oli silmapaistvaid vene kirjanduskursuse raamidest, on avaldanud vaimset kogu Eestit toonud meisse väärtusliku osi maailma kultuuripärandist (Alttoa isiklik panus on kõig tuntavam-kaalukam «Keskaj antoloogias», mis neljast ilmunud antoloogiast on ilmsel terviklikumaid.)

Lõpuks soov. Andku Villem Alttoa suur elutöö püsiv suund meie edasisele väliskirjanduslikule missioonile: tehken seda, mis teha annab, ja e nüüd annab palju rohkem teha, siis võtkem, olgu Idast või Läänest, kõike, mida meie vaim küsib — süvenemiseks avardamiseks.

JÜRI TALVET

Villem Alttoa ja väliskirjandus Eestis

ne realism — oli ametlikus kirjandusideoloogias aktsepteeritud, samal ajal kui nende tähendus eesti kirjanduses ka mittemarksislikust vaatepunktist lähtudes oli väljaspool kahtlust. Väliskirjanduse alal on Villem Alttoa kirjutistest terviklikumad eelkõige tööd (nagu pikem eessõna Anatole France'i romaanidele «Sylvestre Bonnard'i roim» ja «Punane liilia», 1968), kus on õnnelikult kohtunud teema ametlik aktsepteeritus, uurija isiklik sümπατία teema (autori) suhtes ja hetkeline «lõdvem» seis kirjandusideoloogilises juhtnööri(ta)mises.

Kuigi Lääne kirjandus suures osas oli põlu all, ei läinud stalinism ega järelstalinism ometi nii kaugele, et Leniniaegse humanistliku sotsialismi pärandit, Lääne-Euroopa kirjanduse ajaloo kursust kõrgkoolidest hoopistükkis kustutada (ka see on tegelikult paradoks). See oli olemas ning kultuuri iseregulatsiooni küsimus oli taas, kuidas seda siiski, ühiskonda ja ennast võimalikult vähem kahjustades ja moonutades vastu võtta. Villem Alttoa peateeneid ongi väliskirjanduse retseptiooni aluste humanistlikus organiseerimises ja väliskirjandusliku teadmise samavõrd humanseans propageerimises — olude ahistusele vaatamata. Tema juhitava kateedri eestvedamisel algatati väliskirjanduse ajalugude tõlkimine vene keelest ning väliskirjanduslike antoloogiate koostamine-väljaandmine. Lisandus omal ajal eriti väärtuslik õppevahendite sari ülikooli rotaprintis. Loengutes jõudis Villem Alttoa mitme sõjajärgse põlvkonna filoloogidele inimlikult lähedaseks teha paljud kirjandusareaalid ja ka nende rohke läänemaailma kirjanike looming, kelle kirjasõnalisest retseptioonis tema enda nähtavaid jälgi ei leidu. Kahtlemata andsid tema elavad ja hoogsad loengud ja raadiovestlused virgutavaid tõukeid mõnele tulevasele tõlkijale ja väliskirjanduse tutvustajale. Ta soosis ja julgustas meelsasti noori inimesi, usaldades neile tihti töid, mida mõni teine tema asemel ehk poleks usaldanud. (Mäletan, kuidas mind ennast, tollal IV kursuse üliõpilast, kõrvust tõstis tema ootamatu ettepanek teha hispaania keelest tõlkeid XVII sajandi kirjanduse antoloogiasse.)

Teiselt poolt ei tahaks ma Villem Alttoas sugugi kõike seletada «defensioonidega» ja «regulatsioonidega». Ta oli algusest peale nii avarate huvidega ja suundumistega, et teatud «ümberhäälestumine» — vähemalt ühel ja samal filoloogilisel väljal — pidi temas toimuma nähtavasti valutumalt kui mõnei teisel. Doktoritöö eesti kirjandusest ei olnud

dus ning 1946. aastal — pane-ma tähele! — debüteeris ta ise kirjanikuna, avaldades algupärase noorsoojutustuse «Anti koolis». Lisaks, et ta võinuks kindlasti kuuluda meie silmapaistvamate tõlkijate hulka (olgu saksa, vene või prantsuse keelest), jätkunuks tal selleks vaid rohkem aega — tema vähesed tõlked (lõiguke Balzaci «Valitud teostest», iiri saagad «Keskaja antoloogias») näitavad head keelevalis-tu. (Küset tõlkijateadlikkust võib muide välja lugeda juba tema magistritööst, kus kõne all on Goethe teoste tõlked eesti keeles.)

Nüüd veel ühte ja teist, mis vahekorras Villem Alttoa — väliskirjandus Eestis tundub iseäranis oluline.

Oma magistri-väitekirja «Goethe eesti kirjanduses» 145. leheküljel, olles refereerinud Jaan Kärneri 6-leheküljelist eessõna «Noore Wertheri kannatuste» tõlkele, nendib Villem Alttoa (toonane Villem Alto): «Kõlab kurioosumina, et meil ei leidu ulatuslikumat kirjutist Goethest.» See, öeldud 57 aastat tagasi, kehtib paraku meie goethologia hääbiks tänase päevani. Uskumatu, aga tõsi: isegi «Faust» on meil ilmunud niisama hästi kui saatesõnata! Jah, meie väliskirjanduslik tegevus püsib igatpidi auklik. Kuid just auklikkuse taustal hinnakem neid vähesi, Villem Alttoa eesotsas, kes keset üldist loidust missioonitunde siiski alal on hoidnud. Tema viidatud magistritöö on alustpanev väliskirjanduse retseptiooni uurimises Eestis ja loomulikult siinses Goethe-retseptioonis. See on kirjutatud silmapaistva süsteemsusega, seda tunnustatavamaga, et retseptiooni enda mõiste, rääkimata kirjandusliku retseptiooni teooriast, tekkis märksa hiljem. Alttoa osutab muuhulgas retseptiooni sotsioloogilisele aspektile (käsitledes Goethesse suhtumist baltisakslastel), jälgib retseptiooni lugeja ta-sandil (näiteks märgib, et Anna Haava tõlgitud «Egmonti» (1924) tiraaž oli 2000, millest 1930. aastani oli müüdud vaid 300), vaatleb tõkelise retseptiooni evolutsiooni ajas (põh-jendab selle tõuse-langusi viidetega muutustele sotsiaal-poliitilises taustas ja kultuuri-orientatsioonis), puudutab värsitehnilist heksameetri tõlkimise probleemi, osutab muu-seas tendentsile, millest eesti tõlkekultuur senijani täielikult vabanenud ei ole: algupärandit madaldatakse stiililiselt, populaarsust taotledes tehakse see teadikult rahvalikumaks-rämedamaks, kui see tegelikult on. Üle kõige meeldib Villem Alttoas, et analüüsi objektiivsuse juures ei ole ta retseptiooni nähtuste kuiv registreerija, eesti kirjandusest eemal olev väliskirjan-

melle peale pandud Ida poolt, vene keele kaudu ja vene keeles. Sealne deformeerunud vaimuosa on omakorda moonutanud meie vaimust. Sellepärast vaatab võib-olla mõnigi siin skeptiliselt vene keelest tõlgitud väliskirjanduse ajalugude õpikute virnale (antiigist XX sajandini) ja väliskirjanduse antoloogiatele (kreeka ja rooma, keskaja ja renessansi kirjandus), mis ju samuti lõpuks on mudeldatud varasemate analoogiliste venekeelsete antoloogiate varal. Kas see tähendab, et nüüd, ümberhindluse aegu, on nende raamatute kaal ja koos sellega Villem Alttoa (kui nende põhiinspireerija) töö väärtus alanenud? Ma ei tahaks seda uskuda. Tarvis on endale aru anda, mis on mis. Alternatiivid olid omal ajal peaaegu olematud. Kas oleks parem olnud, jäänuksid õpikud tõlkimata ja oleksid tudengid olnud kohustatud õppima otse venekeelse-

* Ettekanne V. Alttoa 90. sünniaastapäeva koosolekul 23. oktoobril ülikooli aulas.

